

ЕКОЛОГІЧНА СИТУАЦІЯ В РЕГІОНІ ЯК ЧИННИК ЗРОСТАННЯ КІЛЬКОСТІ БЕЗПРИТУЛЬНИХ ДІТЕЙ

У статті розглянуто основні причини, які зумовлюють вихід дітей на вулицю на загальнодержавному рівні: екологічні, соціокультурні, економічні, політичні. Представлено результати дослідження чинників зростання безпритульних дітей в Україні.

Сьогодні українське суспільство потерпає від багатьох негативних явищ, які носять різний характер, оскільки викликані різними глобальними факторами: економічними, екологічними, культурними, політичними та ін. Криза супроводжує різні сфери життя людини: руйнується інститут сім'ї, вимагає якісно нових реформ освіта, потребує змін сфера соціального захисту. Однак у переліку цих чинників неможливо визначити один або декілька базових, тобто таких, які мають визначальний характер і зумовлюють виникнення всіх інших. Ми вважаємо, що ситуація в країні носить системний характер, тобто присутній тісний взаємозв'язок усіх сфер життя суспільства. Таке трактування передбачає вирішення наявних проблем одночасно на всіх рівнях, охоплюючи всі суспільно значимі сфери життєдіяльності громадян.

Проблемою вивчення соціальних і психологічних особливостей категорії "безпритульні діти" та причин виходу дітей на вулицю займаються О. Антонова-Турченко, С. Бадора, В. Виноградова-Бондаренко, Л. Волинець, І. Дубровіна, В. Зарецький, Н. Комарова, С. Кононенко, Й. Лангмейер, М. Лісіна, Д. Мажец, З. Матейчик, А. Поляничко, І. Пеша, Т. Шатохіна. Однак серед розглядуваних науковцями причин переважно виділяють політичні (війни, кризи тощо) або внутрішньосімейні (асоціальна поведінка батьків, безробіття і т.ін.). Однак причини дитячої безпритульності мають значно ширший характер.

Завдання статті – розглянути взаємозв'язок екологічної ситуації та кількості безпритульних дітей на вулицях регіону. Актуальність такої роботи визначається постійним зростанням кількості безпритульних та бездоглядних дітей в Україні. Така ситуація вимагає створення спеціальних установ для утримання безпритульних дітей, головним завданням яких має бути повернення дітей до нормального, соціально компетентного життя в суспільстві. Реалізація такого завдання є структурним компонентом процесу соціального виховання, що визначається як формування всіма соціальними інститутами повноцінного члена суспільства.

Серед соціальних інститутів, у компетенції яких знаходиться розв'язання проблеми соціального сирітства, вагоме місце посідає притулок для неповнолітніх, до повноважень якого входить вилучення дітей із вулиці та подальше їх розподілення.

Щорічно до притулку потрапляють близько 18 тис. дітей, із яких лише 7 % є біологічними сиротами. Проаналізувавши наявну в Україні мережу державних притулків для неповнолітніх, О.А. Ахаїмова за кількістю закладів виділила три зони:

- *I зона* вміщує 14,3 % від загальної кількості установ, до неї належить Західна та Північно-Східна Україна (Львівська, Волинська, Рівненська, Хмельницька, Чернігівська, Сумська, Харківська області).
- На *II зону* припадає 22,6 % установ – це Центральна Україна (Київська, Черкаська, Полтавська, Миколаївська, Вінницька та Житомирська області).
- 63,1 % притулків розміщено у *III зоні* – Східній Україні (Дніпропетровська, Луганська, Донецька, Запорізька та Одеська області) та Автономній республіці Крим [1].

Така статистика ілюструє наявний в Україні розподіл безпритульних дітей за регіонами, яку можна пояснити декількома причинами. По-перше, важливим чинником є екологічна ситуація в регіоні, яка підвищує смертність, призводить до зростання захворюваності людей. По-друге, важливим є факт міграції безпритульних дітей у межах України. У літературі описано випадки, коли діти намагаються переїхати до великих міст, бажано південних, аби було легше заробити на проживання. Це зумовлює зростання кількості безпритульних дітей у Криму та великих містах (Києві, Харкові, Донецьку, Одесі та ін.). Крім того, споківників сільська громада опікувалася дітьми, що проживають у кризовій ситуації, тому в регіонах, де переважають сільські населені пункти, бездоглядних і безпритульних дітей значно менше. По-третє, важливою причиною є соціокультурна ситуація в регіоні, яка впливає на цінність інституту сім'ї, можливість задовольнити у родині основні психологічні потреби дитини.

Загалом причини поширення соціального сирітства можна класифікувати як: 1) об'єктивні, соціальні, загальнодержавні *мега*чинники (рівень економічного розвитку держави та зумовленого ним соціального захисту населення; рівень духовного, морального, ціннісного розвитку суспільства і відповідної значущості інституту сім'ї в ньому; демографічна ситуація у країні, яка характеризується кількістю народжень, розлучень, позашлюбних дітей тощо); 2) суб'єктивні, внутрішньосімейні *мікро*чинники (матеріально-економічне становище конкретної сім'ї, її тип та склад, психологічний клімат стосунків, дисфункції та патології в сім'ї).

Актуальність та доцільність дослідження причин та чинників дитячої безпритульності зумовлена потребами суспільства, зростаючими вимогами до налагодження системи соціального захисту дітей в Україні, необхідністю подальшої ліквідації та мінімізації цього явища. Тому ми провели соціологічне дослідження на тему "Чинники виходу дітей на вулицю", метою якого було дослідити значимість, взаємозумовленість і взаємозв'язок основних чинників виникнення безпритульних і бездоглядних дітей. Гіпотеза дослідження:

чинниками виходу дітей на вулицю є неспроможність сім'ї задовольнити основні біологічні і психологічні потреби дитини; шкільна дезадаптація; маргінальна або девіантна група однолітків.

Опитування проводилось серед безпритульних, бездоглядних дітей м. Житомира. Використано метод гніздової вибірки. Дослідження проводилося двічі (2.04.05, 9.04.05) в районі Житомирського Житнього ринку з 10 до 14 год. Кількість опитуваних становить 32 бездоглядні дитини, що більшу частину доби проводить на вулиці, займається жебрацтвом, крадіжками, існує в середовищі базарів та вокзалів. Опитування проведено методом анонімного анкетування. Анкета складається із 27 відкритих і закритих запитань, що дає можливість респондентам вибирати запропоновані відповіді, а також висловлювати свою думку. Внаслідок обмеженості вибірки дослідження не претендує на науковість і завершеність, а просто ілюструє існуючі тенденції.

Таблиця 1

Цифровий звіт анкетного опитування "Чинники виходу дітей на вулицю"

№	Питання анкети	Всього		№	Питання анкети	всього	
		чол	%			чол	%
3.	<i>Чи є в тебе батьки?</i>			15.	<i>Чи є в тебе друзі у школі?</i>		
	Тато	20	62,5		Так	26	81
	Мама	19	60		Ні	0	0
4.	<i>Хто, крім батьків, з тобою проживає?</i>			16.	<i>Чи є в тебе недруги у школі?</i>		
	Дідусі, бабусі				Так	14	44
	Брати, сестри	14	45		Ні	10	31
6.	<i>Чи вживають алкоголь у твоїй сім'ї?</i>			18.	<i>Чи є в тебе улюблений учитель?</i>		
	Так	21	66		Так	21	66
	Ні	5	15,5		Ні	5	16
7.	<i>Якщо так, то наскільки часто?</i>			19.	<i>Чи є у твоєму житті людина, на яку ти хотів би бути схожим?</i>		
	Іноді	12	37,5		Так	17	53
	Часто	3	12		Ні	16	50
	Постійно	8	25		20.	<i>Чи є в тебе позашкільні друзі?</i>	
8.	<i>Чи був хтось із твоїх рідних засудженим?</i>			Так		32	100
	Так	8	25	Ні		0	0
	Ні	23	72	21.	<i>Що вас об'єднує?</i>		
9.	<i>Чи карають тебе батьки і як?</i>				Спільні інтереси	19	59
	Так, б'ють	7	22		Потреби	1	3
	Так, сварять	22	69	Спільний час	13	41	
	Ні	7	22	24.	<i>Чи є в тебе звички, які дорослі називають шкідливими?</i>		
10.	<i>Чи є в тебе окрема кімната?</i>				Так	24	72
	Так	11	34		Ні	6	19
	Ні	21	66	24 а.	<i>Якщо так, то які?</i>		
11.	<i>Чи ходиш ти у школу?</i>				Палю	27	84
	Так	10	31		Вживаю алкоголь	20	63
	Ні	10	31	Вживаю наркотики	6	19	

Результати проведеного нами анкетування наочно демонструють ситуацію, що виникає з безпритульними дітьми. Провідними чинником виходу дітей на вулицю є соціально незахищена, девіантна сім'я. Розмістимо зареєстровані нами категорії відповідно до рангу їх повторюваності в середовищі дітей вулиці:

- Багатодітні сім'ї, а саме:
 - мають трьох дітей – 16 %;
 - мають чотири-п'ять дітей – 19 %;
 - мають більше п'яти дітей – 12,5 %.
- Неповні сім'ї, а саме:
 - мають лише маму – 19 %;
 - мають лише тата – 12,5 %.
- Не мають батьків узагалі – 16 %.
- Одностітні, нуклеарна сім'я – 3 %.

Ми бачимо, що класифікація сімей, використана в цьому випадку, має в основі демографічний склад. Щодо девіацій, які в цих сім'ях панують, маємо наступну картину:

- Вживають алкоголь (часто або постійно) – 37 % батьків.
- Мають судимості – 25 % батьків.
 - Фізично карають дітей – 22 % батьків.
 - Не створено умов для навчання дітей – у 66 % випадків.

Така статистика ілюструє неблагополучний клімат у родинях, який характеризується, перш за все, неможливістю або небажанням батьків займатися повноцінним просоціальним вихованням дітей; негативним впливом на них.

Ми з'ясували цікавий факт: небажання батьків займатися дітьми переноситься і на сферу навчання у школі. Тобто більшість дітей не відвідують школи тому, що батьки це забороняють або просто не заохочують, вважаючи за краще доручити дітям хатню роботу (наприклад, дивитися за молодшими, адже більшість сімей – багатодітні). Про це свідчать такі цифри: 31 % бездоглядних дітей узагалі не відвідують школу, 40,5 % робить це нерегулярно – 2-3 дні на тиждень. Причини, які вони зазначають, такі (в дитячій редакції): "Не пускає мати, щоб я допомагав по дому"; "Не хочу"; "Щоб молодшого брата доглядала"; "Ходимо в ліс"; "Сачкую"; "Тому що там б'ють палками хлопці"; "Не пускає вітчим"; "Доглядаю за молодшими"; "Не знаходжу спільну мову з учителями"; "Тому що помер батько"; "Батьки не пускають"; "Не цікаво"; "Ховався від міліції"; "Зостався на 2-ий рік".

Майже у всіх дітей (81 %) є шкільні друзі, але діяльність, якої безпритульні та бездоглядні діти з ними займаються, не характеризує їх навчальних інтересів і укладається в межі "убивання" часу або навіть у девіантні форми поведінки – "палимо" (35 %), "гуляємо" (19 %), "б'ємося", "нічого не робимо", "балакаємо", "граємо у футбол".

Свій (суб'єктивний) соціальний статус у групі школярів діти визначають як середній (62,5 %), виключений із кола спілкування (12,5 %), лідерський (6 %). Тобто можна вважати, що соціальний статус дитини у класі мало впливає на її можливість виходу на вулицю. Навіть ті діти, які відвідують школу нерегулярно, мають свій улюблений предмет (75 %) і вчителя (66 %). Якщо серед навчальних предметів переважають неакадемічні дисципліни (фізкультура – 31 %, музика – 19 %, малювання – 22 %, але і математика – 28 %, українська мова, українська література, читання – по 6 %), то визначальним при оцінці вчителя є його душевні, особистісні якості. Так, указуючи на чесноти улюбленого вчителя, ця категорія дітей зазначає такі якості: "не кричить" – 31 % улюблених вчителів, "не б'є" – 6 %, "завжди допомагає" – 22 %, "добрий" – 25 %. По 1 голосу набрали такі характеристики, як "хороший", "спокійний", "прикольний", "гарно ставиться", "не свариться", "гарно викладає". Це свідчить, що в дорослих бездоглядні діти цінують саме ті чесноти, яких їм так не вистає в повсякденному житті. Але школа, знову ж таки, не оцінюється адекватно, як установа, яка повинна дати якісну освіту для подальшого життя, а як певне місце проведення часу, що свідчить про її негативне сприймання дітьми вулиці.

Останній чинник, якого ми торкнулися в нашому дослідженні – це друзі й близьке оточення бездоглядних дітей. Відповіді про присутність у житті дітей значимих, референтних осіб, яких можна було б наслідувати, розділилися майже порівну – по 50 % на відповіді "так" і "ні". Однак ті, хто дав ствердну відповідь, на прохання уточнити цю людину або не відповідали, або вказували осіб, яких можна розділити на такі групи: родичі (тітка Люба, брат, мама, бабуся, тато), випадкові знайомі (охоронець із притулку), навіть незнайомі люди (футболіст, актриса). Лише одна дитина назвала дівчинку з притулку. Виходячи з цього, ми дійшли кількох висновків. По-перше, діти не мають прикладів для наслідування у власному одновіковому оточенні серед ровесників, тобто стосунки, які їх об'єднують, не ґрунтуються на повазі. По-друге, в літературі часто описують випадки, коли діти-сироти ідеалізують своїх батьків та рідних, навіть якщо перед цим їх били та ображали. Це може пояснити високий процент родичів серед референтної групи. Характеристики, за якими діти хочуть бути на них схожими, різні – "вміє битися", "гарна господиня", "заробляє багато грошей", "не б'ється", "красива", "багато досягнув у житті". Загалом вони свідчать про адаптованість, пристосованість до нормального існування в соціумі.

Незважаючи на відсутність однолітків серед референтних осіб, на запитання "Чи є в тебе позашкільні друзі" 100 % респондентів відповіли ствердно. 51 % дітей об'єднують спільні інтереси, 41 % – спільне проведення часу.

Серед особливостей проведення вільного часу виділяють багато девіантних форм поведінки: грати в карти, сидіти в барі, гуляти на будівництві, дихати клеєм, випивати, палити. Це засвідчує, що головним чинником виникнення саме девіантних форм поведінки в дитячому середовищі є однолітки. Але поруч із тим є і просоціальні інтереси: спілкування, гітара, теніс, комп'ютер, мотоцикл, футбол, дискотека, спорт, парк або ліс. Хоча ці форми поведінки можна розглядати з різних позицій, враховуючи, що саме діти розуміють під цим спілкуваннями, тобто воно може набувати асоціального характеру залежно від мети та насичення.

75 % дітей усвідомлюють наявність у них шкідливих для здоров'я звичок. Але дехто не відносить до цієї категорії занять тютюнопаління. 84 % дітей палить, 62,5 % уживають алкоголь, 19 % – наркотичні засоби. Ці цифри вражають, якщо згадати про вік респондентів – в середньому від 10 до 15 років.

Щодо розподілу часу дітей, їм пропонувалося вибрати, скільки часу вони проводять у сім'ї, школі, з однолітками. Результати видно з рис. 1.

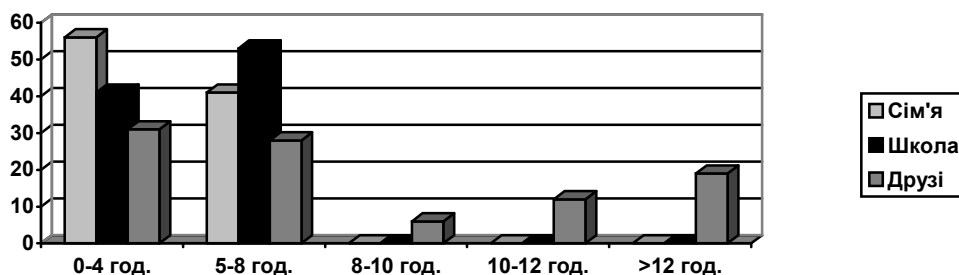

Рис. 1. Розподіл часу і місця його проведення у безпритульних дітей на добу

Результати свідчать, що друзі займають більшу частину доби безпритульних дітей, тоді як сім'я та школа – дуже незначну. Небажання дітей перебувати в сім'ї пояснюється її асоціальним, неблагополучним станом.

Таким чином, визначальним чинником виходу дітей на вулицю є неблагополучна сім'я, яка не використовує свій виховний потенціал і не задовольняє основних дитячих потреб. Це може відбуватися внаслідок відносно об'єктивних причин (наприклад, велику кількість безпритульних дітей було виявлено серед багатодітних сімей, коли батьки не мають змоги приділяти дитині необхідну кількість часу), що вимагає від суспільства та держави поглибленого контролю та захисту сімей груп ризику. Однак вихід дітей на вулицю був би неможливим при належному контролі за ситуацією з боку державних закладів, таких як школа. Водночас, виходу дитини на вулицю сприяє наявність групи однолітків, які "допоможуть та навчать" жити у вуличному середовищі. Сім'я, у свою чергу, визначає час (тривалість), мотивацію і якість перебування дитини у школі. Тут важливими стають увага вчителів до дітей, бажання та можливість їм допомогти, організованість, насиченість та цікавість дитячого дозвілля, що може позбавити дитину негативного впливу вулиці. Інакше – діти знаходять собі компаньйонів серед бездоглядних, і це стає провідним чинником виникнення у них девіантних форм поведінки. Дослідження засвідчило переважання в об'єднаннях бездоглядних дітей асоціальних девіантних інтересів, звичок, нахилів. Життя на вулиці спричиняє різноманітні прояви девіантної поведінки, які виявляються як у формах проведення "дитячого дозвілля" – пияцтво, токсичні і наркотичні речовини, тютюнопаління, – так і у способах заробляння безпритульними "на життя" – проституція, крадіжки, жебрацтво. Напевно, саму дитячу безпритульність можна вважати девіацією, яка шкодить нормальному становленню дитини в суспільстві.

Отже, вулиця та її жителі створюють те виховне й соціалізуюче середовище, яке не змогли створити сім'я і школа.

Це підтвердило нашу гіпотезу про існування динаміки розвитку дитячої безпритульності, яка зумовлюється трьома основними соціальними інститутами дитинства – сім'єю, школою, групою однолітків. Відповідно, бездоглядна дитина "проходить" стадії від неблагополучної, яка втратила виховний потенціал сім'ї **через** дезадаптацію, байдужість масової школи до девіантної групи однолітків у середовищі вулиці. Воно стає для дитини єдиним простором життєдіяльності, соціалізації, виховання. Однак реформи, що відбуваються в державі (економічні, політичні), або ситуація у країні (у т.ч. екологічна) впливають на функціонування окреслених соціальних інститутів і тим самим опосередковано зумовлюють зростання (спадання) кількості безпритульних дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ахаїмова А.О. Принципи архітектурно-планувальних рішень соціально-реабілітаційних центрів (для безпритульних дітей та підлітків): Автореф. дис. ... канд. архітектури: 18.00.02 / Київський національний ун-т будівництва і архітектури. – К., 2005. – 20 с.

Матеріал надійшов до редакції 19.09.2006 р.

Павлик Н.П. Экологическая ситуация в регионе как причина увеличения количества бесприютных детей.

В статье рассмотрены основные причины, которые обуславливают выход детей на улицу на общегосударственном уровне: экологические, социокультурные, экономические, политические. Представлены результаты исследования условий, которые приводят к увеличению количества бесприютных детей в Украине.

Pavlyk N.P. The influence of the ecological situation of a region on the quantity of homeless children.

The paper considers the main ecological, sociocultural, economic, as well as political reasons which make children become homeless. Presented also are the results of the investigation of the factors of the increasing quantity of homeless children in Ukraine.